

Кужельний І.Д. Звеничів і звеничівці. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 440 с.; 48 с. іл.

Книга члена Національної спілки журналістів України Івана Кужельного «Звеничів і звеничівці» – краєзнавче дослідження про історію села Звеничів Ріпкинського району – малої батьківщини автора. Це своєрідна історико-соціальна розповідь про його заснування, становлення і розвиток, довготривалий занепад, який було започатковано і поглиблено ще за радянських часів, а на сьогодні – доведене до тихого згасання.

Археологічні знахідки – фрагменти грубої ліпної кераміки, вугілля та кістки тварин раннього періоду 7-3 і 5-3 ст. до н. е. та пізнього етапу зарубинецької культури 1-2 ст. н. е. свідчать, що тут і раніше жили люди.

Велику історичну і наукову цінність про життя, торгово-економічні і культурні зв'язки мешканців села дав звеничівський скарб – один із значних скарбів Східної Європи 10 століття, знайдений у минулому столітті. У культурному шарі городища та на посаді біля нього знайдені арабські дирхеми, срібні прикраси, грошові гривні та залишки фрагментів кераміки жителів. Вони свідчать про соціально-політичні, економічні та культурні відносини періоду виникнення та становлення Звеничева (9 – поч. 10 ст. н. е.).

Село відоме на Чернігівщині своєю давньоруською державною фортецею, гарнізон якої контролював тут єдиний сухий коридор серед непрохідних Замглайських боліт на найкоротшому стратегічному шляху з Києва і Чернігова «у радимичі» (по сучасному до Білорусі), який відіграв помітну роль в історії Чернігово-Сіверської землі X – XIII століть, а пізніше – великий поштовий тракт на Могильов, Полоцьк, Смоленськ, Псков, Санкт-Петербург і до Ліфляндії. Тут проходили шляхи світової торгівлі, які сполучали країни Західної і Центральної Європи з Візантією, Закавказзям, Середньою Азією.

Цікаве дослідження щодо походження назви села. Автор тут наводить не лише наукові трактовки і пояснення відомих учених, а й перекази старожилів та власні тлумачення.

Найбільше захоплення і цікавість викликають розділи книги про життя земляків: перших поселенців, їхні родоводи, заняття, трудові й бойові звичаї, талановитість, долі, інколи трагічні. Розповіді про них переповнені душевною теплотою, щирим захопленням, часто тонким гумором.

Роповідаючи про козацький період життя села, автор називає цікаві особистості, з якими була пов'язана доля Звеничева. Серед них чернігівські полковники Василь Борковський, майбутній наказний гетьман України Григорій Самойлович, знатний рід Мокрієвичів, Йосип Рашевський, Семен (Симон) Лизогуб ... Останній – предок самого Миколи Гоголя. Він мав у Звеничеві заїжджий двір. Його єдина улюблена донька Тетяна стала матір'ю батька цього всесвітньо відомого письменника.

Автор наводить цікаві дані про козаків сільського куреня Ройської сотні, їх родоводи. Найпотужніший з них – рід Костинок, згаданий в козацькому реєстрі ще 1649 року. А ще тут мешкали роди Хоменків, Яриловців, Кужельних (Кужільних), які становили в 1922 році більше ніж півсела. Їх нащадки мешкають у селі і нині.

Найсумніші сторінки книги пов'язані з колективізацією – політикою влади, яка, власне, породила голодомор в Україні. Не обійшло це горе і звеничівців. А почалося все з конфіскації майна та поміщицьких землеволодінь, продовжилось усуспільненням добра заможних селян. Робилось це у різний спосіб – від залучення місцевого незаможного селянства (бідноти і наймитів), до направлення представників вищих владних структур – так званих колективізаторів, які діяли запопадливо, виконували будь-які директиви партії, у тому числі і такі, які суперечили загальноприйнятій людській моралі.

Суть цієї політики полягала в позбавленні куркулів виробничих джерел існування і розвитку (користування землею, знаряддями праці, оренди і права найму робочої сили), а в кінцевому результаті – ліквідації куркуля як класу. Засобами досягнення

поставленої мети стали непосильні податки, які неможливо було виконати, і, як наслідок, – конфіскації. Восени 1932 року Україна не справилася з непомірним планом державних хлібозаготівель. І у більшості селян були конфісковані запаси продовольства. У результаті голод переріс у голодомор. Його піком для звеничівців став 1933 рік.

Як засвідчує сумна статистика тих літ, наше село, пише автор, постраждало найбільше на території нинішнього Ріпкинського району. Від голоду тут померла майже сотня людей, у тому числі 27 душ від 5 днів з дня народження до 14 років. У книзі поіменно названо всіх загиблих. Тут же вміщено спогади звеничівців – очевидців пекучої, жорсткої і неймовірно жахливої правди тієї пори.. Події, пов'язані з форсованим стрибком у соціалізм, насильницькою колективізацією та ліквідацією останнього експлуататорського класу, підсумовує цей розділ автор, – одна з найтрагічніших сторінок сталінського великого перелому, що зламав хребет найактивнішої частини населення, остаточно зруйнував історично-традиційний, особливий менталітет істинного українського хлібороба-трударя старовинного гарту, справжнього майстра своєї справи, який так любив працювати на землі, беріг і цінував її, був на ній великим господарем.

Колективізація привела до подальшої (після громадянської війни) руйнації села, яка характеризується зростаючою соціально-економічною і духовною бідністю. До всього додалися ще й тяжкі часи воєнничого атеїстичного наступу радянської влади на віру, гоніння на церкву, яку на початку тридцятих років минулого століття насильницьки закрили в селі.

Велику цікавість читача викликають четвертий і п'ятий розділи книги «Перемагати і жити» та «Земляки». Тут іде мова про уродженців села, яких у той чи інший час доля розкидала по всій країні, а то й по далеких державах, і які здобули славу, повагу і шанування своїм талантом і творчою працею не лише у рідному Звеничеві, а й далеко за його межами.

Так, четвертий розділ повністю присвячений землякам, які героїчно боронили Батьківщину від ворога: молодшому лейтенанту, учаснику Смоленської битви Федоту Яриловцю, учаснику Курської битви, командир танка Т-34 Миколі Ходашу, шоферу, кавалеру двох орденів Слави Степану Костирку, командир гармати, старшому сержанту Івану Кужельному, який загинув у Криму, і його дружині Анастасії, яка у грудні 1942-го як тільки-но досягла повноліття, записалася добровольцем у діючу Червону армію і стала бійцем 654-го полку окремої зенітної бригади, захищала місто Баку та брала участь у боротьбі проти Японії на Далекому Сході. Автор не обійшов увагою і тих, хто, потрапивши в полон, пройшов пекло німецьких таборів.

Тут же вміщено список 116 мешканців села, що загинули на фронтах Громадянської та Великої Вітчизняної воєн та список 15 воїнів 1326 стрілецького полку 415 стрілецької дивізії, які загинули в бою, померли від ран у вересні 1943 року під час звільнення Звеничева від фашистських загарбників.

Тепер про найцікавіші розповіді з п'ятого розділу. Розпочнемо їх із замальовки під інтригуючою назвою «Родом... з «Fata Morgana» про Сафона Ілліча Кужельного, котрий був учасником трагічних подій осені 1905-го року, відомих в історії як Вихвостівська трагедія і став прототипом Хоми Гудзя названої тут повісті М.Коцюбинського. Наш герой доглядав худобу в пана і сам був як худобина. Отож, як пише автор, рішуче піднявся він з такими ж як сам бідняками-горопахами, простягнув мозолясту руку за своєю правдою, бо знав, якщо самотужки її не візьмеш, ніхто не віддасть. Закипаючи від соціальної несправедливості, громив гуральню і економію поміщика Гриневського-Карвольського. Збиралися повстанці й землю ділити. Гнів людський наполошив багатіїв: утік Гриневський, занепокоїлися інші заможні сільські господарі, підбурили нестійких на самосуд та й забили 16 бунтарів.

Опісля погрому, згадував 1935 року бунтівник, поїхав я до свого рідного села, у Звеничів. Було якесь свято, зібрався народ біля церкви, гомонять про те та про це, згадують, в яких селах палили маєтки, де були повстання; обмовився й я словом, а через тиждень... повели мене до урядника. Той сердито глянув на мене. – Бунтуєш?

Листівки розкидаєш? Народ агітуєш з усієї округи? – А я мовчу. Урядник ще більше лютує. – Ти оратор? – Орать я вмію, це правда.

Урядник не стримався, підскочив з місця та щосили мене кулаком у спину. – Бунтувать? Зашлемо тебе подалі. – І що ж ви думаєте. Заслали мене в Олонецьку губернію. Держали мене там два роки, а потім, як повернувся, повістку одержав на суд. Дорого мені коштувало слово оратор.

Як відомо, за розплату, вчинену над бунтарями, ніхто з тогочасних вихвостівських багатіїв не зазнав жодної кари. Наш земляк ніколи не втрачав оптимізму. Навіть помираючи тяжкого 1942-го року на схилі літ, промовляв до земляків: – Прийдуть наші, прийдуть!

Восени 1943-го після звільнення села від фашистських окупантів стали у військовий стрій 26 сільських новобранців. Багатьох селян забрали у обозний загін, який услід за військами попрямував розгрузлими дорогами у дощову осінь на захід, за Дніпро. А на схід, відбудовувати зруйновані війною шахти Донбасу сільрада відправила першу групу дівчат і незаміжніх жінок. Серед них була і 17-річна Ірина Хоменко – дочка репресованого у 1937-му Тихона Денисовича Хоменка.

Ось як згадувала вона про це: «Привезли нас під Ворошиловград на зимового святителя Миколая, поселили в напіврозбитий барак без вікон, без дверей, з розваленими грубками. Де-не-де по кутках світили голими сітками металеві ліжка. З раннього ранку до пізнього вечора відливали ми вручну з шахти воду. Вергалися у холодний барак мокрі й голодні. Ні погрітися, ні просушити одяг не було де. Почали обсідати застудні хвороби».

І вона з двома односельчанками вирішила тікати додому. Через місяць прийшли, здолавши понад тисячу кілометрів пішки, у рідний Звеничів. Та не довго була на свободі. Її та Анастасію Костирко і ще трьох дівчат із сусідніх сіл судили за дезертирство з шахти у тяжкий воєнний час. Відміряли аж п'ять років ув'язнення. І повернули на Донбас уже не «вільноробочою», а зеком. А однієї ночі Ірину разом з іншими невільницями відправили аж за полярне коло до Воркути. 14 вересня 1945 року за сумлінну працю звільнили від ув'язнення за амністією.

Особливий інтерес викликають розповіді про Георгія Кужельного, Анатолія Хоменка, Максима Хоменка, Івана Костирка, Катерину Хоменко, Олега Яриловця та інших земляків автора.

Як ні в кого із звеничівців, по-особливому, пише автор, склалася доля у Георгія Кужельного. За два роки до війни молодою померла його мама. А батька Федота Климовича, довоєнного голову місцевого колгоспу, члена підпільної антифашистської групи у селі в роки тимчасової окупації, схопили і вбили поліцаї.

Десятилітнім круглим сиротою залишився син Георгій, якого взяли на виховання військові авіатори, що розміщувались у сусідньому селі. Став він сином полку. По війні закінчив військово училище льотчиків. Літав на реактивних бомбардувальниках. Довелось поміняти кілька місць служби, але він був задоволений своїм життям: збудував дім на березі Ризької затоки Балтійського моря, посадив сад, виростив двох дітей. Діждався онуків.

Іван Костирко – заслужений будівельник України – гордість звеничівців. Пишається тим, що за радянської доби будівельники комбінату в Чернігові і області здавали щокварталу більше як 20 тисяч квадратних метрів житла. Це в середньому по 8-10 квартир за добу. Його будинки нині височіють у кожному куточку міста. Та й не лише у Чернігові, а й Києві, у райцентрах області і навіть у Росії.

Максим Хоменко – учитель і поет, якому випало пережити насильницьку колективізацію і страшний голодомор, спопеляючу смертоносну війну. Та не зміліла, не збідніла його душа до рідного краю, милосердя і добра. На початку шістдесятих учив сільську дітвору, в тому числі й автора цієї книги, любити рідну землю, своїх працелюбних земляків. А ще Максим Хоменко був по-синівськи закоханий у рідний край. Барвистим поетичним словом він передавав читачеві велику красу свого краю «де плавають в полі серпанки, де жито пробилось з ріллі», «де нив роздолля й гаї чарівні». Найзаповітніше його бажання – аби «квітла садами Вітчизна – єдиний мій

скарб і єдина весна». Його вірші залюбки друкували обласні і столичні газети. Він автор посмертної збірки «Мої бджоли – любов моя». Тепло відгукнувся у листі до нього сам Олександр Твардовський.

Хвилююча в книзі історія про складне життя і мистецьку творчість Анатолія Хоменка, за оцінкою фахівців, майстра союзного масштабу в галузі виготовлення гобеленів, насичена такими подіями і фактами, яких вистачило б багатьом. Він пройшов тяжкий життєвий шлях у роки окупації. Після звільнення рідного краю воював на фронті у морській піхоті, був нагороджений медаллю «За бойові заслуги». А потім несправедливо засуджений на 25 років. Майже 10 років відбував покарання на далекій півночі в Комі АРСР. У 1994 році реабілітований у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину.

До кінця свого життя працював він на відомій не лише в Радянському Союзі, а й в далекому зарубіжжі Дігтярівській фабриці художніх виробів імені 8-го Березня Срібнянського району майстром, начальником цеху, головним художником підприємства і до всіх творчих її діянь був причетний. Він створив багато художніх робіт, котрі експонуються в різних музеях: у Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, а ще в зарубіжних державах: Японії, Китаї, Канаді.

Катерина Петрівна Ходаш – солдатська вдова, яка півстоліття вела на своєму городі наукову роботу по вирощуванні картоплі і знайшла ефективний спосіб боротьби з її виродженням.

Якось, дізнавшись про сільську дослідницю, до неї завітали вчені-мікробіологи з Чернігова. Вони були здивовані результатами її багаторічної «наукової праці». Розповіли про них у науково-популярному журналі Академії наук СРСР «Хімія і життя». Два роки чернігівські мікробіологи тісно співробітничали з бабою Катею (поки та була жива). Їхнє дослідження на грядках селянки стали основою для цікавої публікації у збірнику наукових праць учених-картоплярів світу «Современные проблемы семеноводства картофеля на безвирусной основе».

Олегу Яриловцю випало служити у найтитолованішому елітному військовому підрозділі колишнього Радянського Союзу – Першій окремії роті Почесної варти, яка, за офіційним протоколом, зустрічала і проводжала найпочесніших гостей держави, брала участь у церемонії покладання вінків до могили невідомого солдата біля Кремлівської стіни, першою йшла із знаменами на військових парадах, вітала делегатів партійних з'їздів у Кремлі.

Надзвичайно цікавий розділ книги «Народна топоніміка», де автор розкриває назви хуторів, історичних пам'яток, річок, пагорбів, околиць села, сільських вулиць і кутків, досліджує походження сільських прізвищ. Усе це, гадаю, в недалекому майбутньому стане дуже цінним матеріалом для туристів, які будуть знайомитись з давньоруською великокняжою фортецею та курганним могильником доби Київської Русі у Звеничеві, зі старим «київським» трактом «у радимичі», що пролягав через село.

Люди у Звеничеві були всебічно розвинуті, роботящі, творчі, а ще й наділені надзвичайно багатим гумором. Це можна оцінити з останнього, восьмого, розділу книги «Веселі оповідки». Читати їх – одне задоволення!

Михайло КРАВЧЕНКО